

מילון לטקסטים ערביים-יהודיים מימי הביניים

מקורות ומחקרים בתחום לשונות היהודים

قاموس اللغة العربية اليهودية في العصور الوسطى

تأليف

يهوشوع בלאו

اورشليم القدس ٢٠٠٦

مجمع اللغة العبرية

المجمع العلمي الوطني الإسرائيلي للعلوم والآداب

מילון
לטקסטים ערביים-יהודיים
מימי הביניים

מאת
יהושע בלאו

ירושלים תשס"ו
האקדמיה ללשון העברית
האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

הספר יוצא לאור בסיוע מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח

ערך והתקין לדפוס
יחיאל קארה

הביאה לדפוס
צופיה לסמן

ISBN 965-208-171-X

כל הזכויות שמורות
לאקדמיה ללשון העברית ולאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשס"ו
סודר באקדמיה ללשון העברית, ירושלים
נדפס בישראל

לשולמית רעייתי
ליובל השישים לנישואינו
תש"ה-תשס"ה

פתח דבר

ג'ורג' וידה, מגדולי חוקרי התרבות הערבית היהודית של ימי הביניים, חשב שכל זמן שחלק חשוב כל כך של הטקסטים בערבית היהודית טמון בכתבי יד, ובייחוד בספריות רוסיה, עדיין לא הגיעה העת להכין מילון מקיף של הערבית היהודית. לכן המליץ להכין לעת עתה מונוגרפיות, עד שיבשילו התנאים לכתיבת המילון. ואף שהמילון שלפנינו חורג ממסגרת מונוגרפיה בעלמא, הוא רחוק מלהיות מילון כולל לערבית היהודית של ימי הביניים. אף על פי כן כמות התיעוד שבמילון זה היא עצמה נותנת בידי המשתמש כלי עזר להבנה מדויקת יותר של טקסטים בערבית היהודית בכלל. למן שנת תש"ם, כל אימת שעיינתי בטקסט בערבית היהודית, רשמתי לפני את המילים שאינן מובאות כלל במילוני הערבית הקלסית או שלא הובאו בהם בהוראה שבטקסטים שקראתי. בשנת תשנ"ב, לאחר שתים עשרה שנות עבודה, נתברר לי שאוסף המילים שלי קטני מסייע בידי בהבנת טקסטים אחרים ובעמידה על הוראתן המדויקת של מילים. הכרה זו הניעתני לחבר מילון לטקסטים הכתובים בערבית היהודית של ימי הביניים, גם אם יהיה מצומצם בהיקפו ובמצבת המילים שבו, תוצאה של קריאה מזדמנת. נראה לי שפרסום מילון חלקי עדיף מגניזתו. ברי הדבר שאין מדובר במילון של הערבית היהודית בכלל, אלא של טקסטים נבחרים בלבד, אף על פי שהוא מבוסס גם על תיעוד כלל העדויות בחיבורים לא מעטים. חיברתי את המילון הזה בתקווה שיהיה לא רק נדבך ראשון בהכנת מילון כולל, כעין ראש פינה לארמון השלם, אלא בייחוד כדי שכבר עכשיו יסייע בידי החוקרים להבין טוב יותר את הטקסטים. יודע אני גם יודע שהמתעניינים בסוגות ספרותיות שלא הרבתי לעסוק בהן עשויים להפיק מן המילון תועלת פחותה מן האחרים, אך אני מקווה שלרוב העוסקים בטקסטים הכתובים בערבית היהודית הוא יהיה לעזר של ממש. בהוציאי את המילון אני חש שפרעתי חוב של כבוד למורי הדגול דוד צבי בנעט, זיכרונו לברכה, שהכניסני להיכל חקר הערבית היהודית והדריכני בכתיבת עבודת הדוקטור שלי על דקדוקה של לשון זו, שממנה צמח ספרי המצוטט לא אחת במילון הזה. והנה עוד בעת כתיבת עבודת הדוקטור שלי בהדרכת בנעט הוא הדגיש חזור והדגיש שחינוי לחבר מילון לערבית היהודית. אני מרגיש אפוא כאילו הדריכני גם בחיבור מילון זה.

סיימתי את כתיבת המילון בתחילת שנות התשעים ומסרתי אותו לאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. והנה אף שהתאחרה הופעתו עד עתה, כמעט לא יכולתי לכלול בו ספרות שראתה אור לאחר שהשלמתי את כתיבתו בשנת תשנ"א.

אין צריך לומר שלפתחו של כל כותב מילון חטאת רובץ, וכמעט בכל עדות שהוא מביא הוא נאלץ להתמודד עם כמה תפיסות אפשריות. שוב ושוב הוא נתקל בשאלה כיצד להבדיל בין הוראות קרובות זו לזו, מתי להפרידן זו מזו ומתי לצרפן יחד, מתי גוון של הוראה אינו אלא פרי השתקפות ההקשר ומתי הוא המכוון ממש המסומן במילה מסוימת. ואם הדבר כן במילונים רגילים, על אחת כמה וכמה במילון המבוסס על טקסטים בלתי מנוקדים בערבית הבינונית, לשון שעדיין לא נחקרה לעומקה. אני נוטל לעצמי רשות לצטט מדבריו של מורי חוקר הגניזה הדגול, ש"ד גויטיין, שכיבדני בהם ביום 31 ביולי 1984, כשהגיעה אליו ביקורתי על ספרו 'היישוב בארץ-ישראל'. במכתבו כתב, בעקבות הבלשן השמי והערביסט המהולל קרל ברוקלמן, שהיה רוצה לראות ההדרת טקסט המבוססת על כתב יד יחיד שלא נפלו בה שגיאות. והרי רבות מן העדויות במילון זה מבוססות על כתב יד יחיד, וראוי שטיבו של המילון יימדד לא בהיעדר טעויות בו אלא באופיין של המעידות

ומספרן לעומת מספרן של ההבנות הנכונות בהתחשב בקשיים המהותיים שבחומר המתועד. אני יכול רק לקוות שהבנותיי רבות מטעויותיי.

אני חב תודה לעמיתיי על שהעמידו לרשותי חומר מילוני ובייחוד לחגי בן-שמאי, לסימון הופקינס ולמיכאל שורץ. בזאת לא תם חובי. מילון זה לא היה רואה אור, ודאי לא בצורתו זו, לולא עזרתם של מוסדות ויחידים. האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים קיבלה על עצמה את הוצאתו לאור ואף מימנה ביד רחבה את מלאכת הבאתו לדפוס, הוועדה האקדמית של מכון בן-צבי בראשות פרופ' חגי בן-שמאי סייעה במימון מקצת עבודת העריכה של המילון והאקדמיה ללשון העברית טרחה על סידורו של המילון והפקתו. מדור ההוצאה לאור שלה, תחילה בהנהלת מר ציון בושריה ולימים בהנהלת הגב' ליזה מוהר, עמד בכבוד בלוח הזמנים של הסידור הקשה, בעיקר בזכות עבודתה המסורה, הבנתה ואחריותה של הגב' עירית בריס. הגב' צופיה לסמן מן האקדמיה הלאומית למדעים עיצבה את המילון בהבנה ובמקצועיות מרובה. היא השכילה לטבוע את חותמה הן בצורתו הכללית הן במבנה הערכים. הגב' דבורה גריינימן סגננה את החלקים האנגליים שבמילון. הד"ר עופר לבנה-כפרי היה עורכו הראשון של המילון והתמודד בתבונה, בבקיאות ובמקצועיות עם מגוון בעיות והד"ר אורי מלמד קרא הגהה אחת ואף סיפק תיעוד נוסף. הגב' גלית שמאע קראה הגהות ודאגה להאחדת המילון בשום לב ובעין חדה. הגב' אסתר גולדנברג ערכה את הלשון בהקדמה בשום שכל, בתבונה ובדעת כדרכה. יעמדו כולם על הברכה.

ואחרי שנבדק המילון חזור ובדוק הוא נמסר בעצת הגב' לסמן לידי ד"ר יחיאל קארה מן האקדמיה ללשון העברית להתקנה ולעריכה סופית. חשבתי לתומי שהוא קיבל עליו עבודה טכנית בלבד וטעיתי. טביעת אצבעותיו הברוכות ניכרת כמעט בכל ערך, ואני יכול לומר בפה מלא שהמילון אחרי התקנתו בידי יחיאל טוב מן המילון שהיה לפני כן. בדרך כלל הערתי על הפניותיהם של עמיתיי, אולם הערותיו של ד"ר קארה היו רבות כל כך עד שהחלטתי להודות לו רק כאן בצורה כוללת. עבודתו נעשתה במומחיות, במקצועיות, במסירות ובלא הגבלת זמן, והיה נעים לשתף עמו פעולה. יישר כוחו! עזרה ליחיאל קארה בדקדוק ובהבחנה דקה הגב' איילת בצלאל מן האקדמיה ללשון העברית.

החילותי לעסוק בערבית היהודית לפני כשישים שנה, בראשית ימי נישואיי. מילון זה הוא מעין סיכום של מפעל חיי. כל השנים הללו נהניתי מתמיכתה של רעייתי שולמית בכל מה שעשיתי, וכאשר פרסמתי לפני יותר מימי דור את דקדוק הערבית הנוצרית, שמבחינות רבות אני רואה בו את גולת הכותרת של עבודתי בתחום הערבית הבינונית, הקדשתיו לה. לרגל יובל השישים לנישואינו, שיחול ביום ח' בתמוז תשס"ה, אני מקדיש לה את המילון הזה.

י"ב

ירושלים תשס"ה